

Оксана ЛАСТОВСЬКА

ПЕРШИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ І МОНАСТИРІВ В УКРАЇНІ

Наука розвивається відповідно до існуючої реальності. Тому на неї має вплив розвиток самого суспільства і тих змін, що у ньому відбуваються. Це і є основною підставою, від якої варто відштовхуватися у питанні про періодизацію будь-якого етапу вивчення історії, і зокрема – монастирів Православної церкви в Україні.

Як правило, для більшості сучасних досліджень з історії Православної церкви питання щодо сучасної періодизації досить чітко вкладається в межу, пов'язану з 1991 р. Логіка цього, звичайно, цілком очевидна. Вона визначена одразу двома подіями: 24 серпня 1991 р. – день проголошення незалежності України Верховною Радою України та 1 грудня 1991 р. – день проведення Всеукраїнського референдуму і підтвердження на ньому юридичної сили Акту про проголошення незалежності.

Але основа для такого кардинального повороту була закладена раніше. Адже для зміни ідеології та поглядів на загальносуспільному рівні в першу чергу повинне бути готове саме суспільство, а не тільки окрема особистість. Подібні ж процеси мають досить довгий інкубаційний період.

Будь-яка авторська періодизація має безумовно суб'єктивний характер. Вироблення ж загальноприйнятної позиції потребує широкої наукової дискусії. Крім того, варто враховувати, що особливість періодизації розвитку історичної науки полягає у її тісній залежності від суспільних процесів. З моєї точки зору, можна запропонувати наступну періодизацію українського історіографічного процесу у вивченні історії Церкви:

1-й період – 1988-1994 рр. – концептуальний.

2-й період – 1994-2000 рр. – інституційний.

3-й період – 2000-2009 рр. – дискусійно-рефлексійний.

4-й період – від 2009 р. – модернізаційний.

Кожен з цих періодів, звичайно, має свої особливості і характеризується пошуком нових форм і методів у дослідженні історії Церкви. В одній із сучасних праць зауважується, що «...періодизація історії країни – це своєрідна систематизація усіх існуючих проблем її розвитку в просторі і часі на основі прийнятих автором методик для їх розв'язання. Отже, в основі періодизації – просторово-часова вісь координаті етапів історії країни, зміна їх параметрів та відображений у назвах періодів варіант методу дослідження» [1, 22]. В цілому з таким розумінням погодитися можна, але необхідно зауважити, що будь-яка періодизація не має універсального характеру. Вона завжди

супроводжується по-перше, суб'єктивізмом дослідника і, по-друге, загальновизнаністю тих чи інших критеріїв в оцінці історичних явищ.

1-й період – 1988-1994 рр. – концептуальний. В процесі наукового розвитку вирішувалося головне концептуальне питання – з'ясування співвідношення національної історії з історією Церкви, визначення засадничих позицій щодо самої Церкви та її історії. Тактичними завданнями стояли відхід від партійної методології, пошук джерел та найбільш «дражливих» тем для дослідження і висвітлення.

Періодизацію сучасних досліджень історії Православної церкви варто починати від 1988 р., а не від 1991 р. Зумовлюється це широким відзначенням 1000-ліття хрещення Русі, причому не у вузько соціальному просторі, а фактично – в загальносвітових масштабах. Як відомо, у листопаді 1987 р. тодішній Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов проголосив курс на «перебудову» СРСР. Однак, трансформаційні процеси почалися не від самого проголошення, а вже від реальних фактів його реалізації. Підготовка та широкомасштабне проведення святкування 1000-ліття хрещення Русі на основі політичної машини СРСР дозволило активізувати наукові дослідження з історії релігії і Церкви взагалі та Православної церкви зокрема. Під егідою КПРС була розроблена навіть комплексна програма для істориків «Роль релігії в історії та сучасному світі» [2, 173-184]. Цілий ряд досліджень, конференцій, міжнародних зустрічей з даної тематики, залучення нових архівних матеріалів, відновлення цінності попередніх історіографічних досягнень, дали загальний поштовх до інтелектуального переосмислення місця Церкви в історії суспільства. Проте, не можна не погодитися із сучасною дослідницею І. Преловською, що «дозволене «згори» святкування 1000-ліття хрещення Русі у 1988 р. на той момент не викликало «тектонічних зрушень» і призвело тільки до дозованого проникнення в пресу публікацій щодо «культурної ролі церкви» у вітчизняній історії» [3, 10].

Результат цього процесу проявився не одразу, а лише в наступні роки. Особливо вплинуло на нього зміна статусу України як державного утворення (від складової частини федеративного утворення до незалежної держави) та швидкий розвиток політичних і соціальних процесів у всіх сферах суспільного життя, в т.ч. і в церковно-релігійному. Адже у 1989 р. на території України починає відновлюватися УАПЦ, у 1990 р. – УГКЦ, тоді ж РПЦ створює тут свій екзархат, а у 1992 р. створюється УПЦ КП. Необхідність урегулювання швидкоплинного процесу появи багатьох релігійних структур в Україні змусила владні кола до розробки закону «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий Верховною Радою УРСР 23 квітня 1991 р. Але, безперечно, ключовим моментом стало проголошення незалежності 24 серпня та підтвердження цього акту на референдумі 1 грудня 1991 р. Цими подіями остаточно були зняті всі ідеологічні та механічні (з боку держави) перепони у вивченні історії Церкви.

Водночас в Україні почала розвиватися і наукова інфраструктура. Ще у 1987 р. була відновлена Археографічна комісія, наприкінці 1988 р. на республіканській нараді істориків було поставлене питання про поглиблення вивчення джерел з історії України, а вже 25 квітня 1991 р. вже був створений Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського [7, 13], в завдання якого входило й дослідження джерел з історії Церкви.

Підштовхувальним моментом у активізації досліджень в цей період безперечно був і політичний чинник. Виникнення і формування різних (і при цьому досить часто полярних) політичних угруповань та партій змушувало до створення концепцій, які повинні були обґрунтувати їх позиції, що відображалися в політичних програмах [6]. В окремих випадках прямо наголошувалося на необхідності активізації наукових досліджень: «Слід також невдовзі скликати науково-церковну конференцію, на якій фахівці з різних гуманітарних дисциплін звели б разом свої відомості про національні особливості Української Церкви» [5, 60]. І навіть наголошувалося на необхідності відновлення ряду соборів і монастирів, ув'язуючи цей момент із розвитком інфраструктури: «відбудову й реставрацію понівечених та поруйнованих соборів і монастирів треба вести разом із будуванням готелів, інших закладів обслуговування» [5, 60].

Крім того, до вирішення церковно-релігійних проблем на політичному рівні залучилася й держава: був виданий указ Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» від 4 березня 1992 р. та розпорядження Президента України «Про повернення релігійним організаціям культового майна» від 22 червня 1994 р. Але широкого і масового поширення процес реституції церковного (в т.ч. і монастирського) майна у 1990-х роках ще не набув.

Найбільш популярні наукові видання на початку 1990-х років в Україні були – «Український історичний журнал», «Пам'ятки України» та «Старожитності», «Київська старовина», а потім і «Пам'ять століть». Зокрема, на сторінках «Старожитностей», що видавалися з грудня 1990 р. по 1994 рр. у газетному форматі як додаток до журналу «Пам'ятки України», регулярно подавався матеріал про події як сучасного церковного життя, так і минулого. З 1990-х рр. у Львові при Музеї історії релігії (створений у 1970 р. як Музей релігії та атеїзму) починається проведення щорічної конференції «Історія релігій в Україні», яка поступово набуває всеукраїнського значення. При ньому ж як філію у 1993 р. було створено Інститут релігієзнавства. Але реалізація цих проектів з цього часу і впродовж наступних десятиліть мала загальний характер, орієнтований на досить широке коло питань, в центрі яких перебували всі релігії (а не лише християнство і християнська Церква) і їх впровадження в різних сферах життя людини і суспільства (мистецтво, філософія, музейна справа, охорона пам'яток тощо).

Найчастіше історія монастирів подавалася, звичайно, в них, як найбільш відомих, та ще у матеріалах конференцій. Проте останні, як правило, видавалися досить невеликими тиражами, і на сьогодні вже більш їх частина є певним раритетом. Зрозуміло, що це впливало негативно і на поширення наукової інформації. Особливістю цього періоду було поширення наукової інформації через популярні (газетно-журнального типу) видання. Найчастіше це був передрук із малодоступних видань. Такий підхід був зумовлений значним інтересом населення до інформації, що не була до цього у широкому доступі. Як приклад, можна навести публікацію у виданні «Наше минуле» (спецвипуску до газети «Рабочее слово»), яка була передруком з газети «Пролетарская правда» за 1922 р., про суд, вирок і реквізицію майна Києво-Михайлівського монастиря «на користь голодаючих» [4, 11-22].

Щодо наукового вивчення історії монастирів, то характерною особливістю цього періоду стала її фрагментарність, зумовлена слабкою джерельною базою. Для переважної більшості публікацій найбільш авторитетними були думки авторів ще ХІХ – початку ХХ ст. або ж видання діаспори ХХ ст. При цьому, фактично був відсутній критичний підхід. Характерною особливістю видань (будь-якого характеру) стало ще й супроводження текстів (часто не виправдане тематикою) зображеннями храмів як парафіяльних, так і монастирських.

Своєрідною знаковою вершиною періоду варто визнати вихід у світ в 1994 р. відомого 3-томника з історії церкви та релігійної думки в Україні за авторства відомих істориків В. Ульяновського, О. Крижанівського та С. Плохія і участі у цьому проекті В. Мордвінцева. В тому ж році вийшла і монографія А. Зінченка, присвячена церковному землеволодінню на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст., яку можна охарактеризувати як витриману в дусі монографії О. Крижанівського ще 1991 р.

Таким чином, з кінця 1980-х років і до середини 1990-х в українській історичній науці проходить перший етап розвитку історичних досліджень у сфері історії Церкви, коли були закладені концептуальні основи подальшого становлення цього напрямку.

Джерела та література

1. Бабенко В.М. Періодизація історії України як предмет філософсько-історичного аналізу // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. – 2011. – Вип. 2. – С. 22.
2. Комплексная программа исследований «Роль религий в истории и современном мире» // Вопросы истории. – 1989. – №6. – С. 173-184.
3. Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939). – К., 2013. – С. 10.
4. Поповская контрреволюция, или Перед судом киевского пролетариата // Наше минуле. – Число 5. – 1992. – С. 11-12.

5. Програма комплексної соціально-економічної реформи України // Розбудова держави. – 1993. – №4. – С. 60.
6. Україна багатопартійна: програмні документи нових партій. – К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – 192 с.
7. Яковенко Н. Такого не було, бо не могло бути. Спроба презентації Інституту української археографії // Старожитності. – 1991. – №11. – С. 13.

Віталій Боримський

ВАРШАВСЬКА УГОДА 1920 р. ТА ЇЇ РЕЗОНАНС У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Відновлення незалежності поставило перед Польщею завдання формування кордонів та вироблення зовнішньої політики. Якщо західні кордони залежали більше від Антанти ніж від Польщі, то на сході було широке полу для діяльності. Загалом в польському політичному середовищі існувало дві концепції щодо земель України, Литви й Білорусі: федерації та інкорпорації, тобто влучення їх до складу Польщі. Головним архітектором т.зв. федераційної концепції був Ю. Пілсудський. Головними його політичним противниками були політики з націоналістичного табору, найяскравіші постаті це Роман Дмовський та Станіслав Грабський. Підписання Варшавського договору з урядом УНР викликало значний резонанс в суспільстві та дискусію між прибічниками федералістичної концепції Ю. Пілсудського та інкорпораційної Р. Дмовського. Багато галасу було в тому числі через таємність договору і значну кількість пліток, які завжди з'являються, якщо існує інформаційний вакуум стосовно важливих питань.

Київська операція війська польського 1920 р. і пов'язаний з нею Варшавський договір з різних, як політичних так і військових, міркувань готувалися в таємниці.

На засіданні сеймової комісії з закордонних справ 23 квітня 1920 р. прем'єр-міністр Польщі Л. Скульський, відповідаючи на запитання послів (депутатів) наводить тільки короткі витяги з Договору і вказує, «щодо України, то в переговорах з Петлюрою визначено тільки її східні кордони і визнано умову, що про України вирішуватимуть майбутні народні збори».

Навіть 12 травня, коли на засіданні тієї ж комісії один з її членів наполягав на оприлюдненні повного тексту договору, Л. Скульський відповів, що уряд готовий представити текст договору, однак зберігає за собою право обрати відповідний момент, оскільки дискусія над договором могла б збурити настрої в суспільстві, зашкодити намірам уряду і звести нанівець користі від договору.

З початком наступу польських військ і оголошенням маніфестів Ю. Пілсудського відреагувала громадська думка. Польська преса